

ALISHER NAVOIY ASARLARINI TAHLIL QILIB O'RGANISH METODIKASI ("HAYRAT UL-ABROR" ASARI MISOLIDA)

Mamatqilova Feruza Turg'unovna

O'zDJTU akademik litseyi

Xorijiy filologiya yo'nalishi o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18279187>

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va adabiyotimizning yirik namoyandasi Alisher Navoiy asarlarini ta'lim jarayonida tahlil qilib o'rganish metodikasi yoritilgan.

Xususan, "Xamsa" turkumiga kiruvchi "Hayrat ul-abror" dostoni misolida badiiy asarni o'rganishda samarali pedagogik yondashuvlar, tahlil usullari va didaktik imkoniyatlar tahlil qilinadi. Maqolada Navoiy asarlarining axloqiy-falsafiy mazmunini ochib berishda interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "Hayrat ul-abror", adabiy tahlil, metodika, badiiy asar, ta'lim jarayoni, axloqiy-tarbiyaviy g'oya.

KIRISH

Alisher Navoiy o'zbek mumtoz adabiyotining asoschisi, butun turkiy xalqlar adabiyoti taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk mutafakkirdir. Uning asarlari nafaqat badiiy yuksakligi, balki chuqur falsafiy va tarbiyaviy mazmuni bilan ham ajralib turadi. Shu bois Navoiy ijodini ta'lim muassasalarida o'rganish, ayniqsa, "Xamsa" asarlarini metodik jihatdan to'g'ri tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

"Hayrat ul-abror" dostoni axloqiy-falsafiy g'oyalarga boy bo'lib, unda inson kamoloti, adolat, halollik, ilm-ma'rifat va komillik masalalari yoritilgan. Ushbu asarni o'rganishda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish o'quvchilarning adabiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

1. "Hayrat ul-abror" asarining adabiy va tarbiyaviy ahamiyati

"Hayrat ul-abror" — buyuk mutafakkir, davlat arbobi va adabiyotimizning asoschisi Alisher Navoiyning "Xamsa" turkumiga kiruvchi birinchi dostoni bo'lib, u o'zbek mumtoz adabiyotida axloqiy-falsafiy doston sifatida alohida mavqega ega.

Ushbu asar XV asr ijtimoiy-ma'naviy hayotining badiiy ifodasi bo'lib, unda inson, jamiyat va adolat masalalari markaziy o'rinni egallaydi.

Doston 63 bobdan iborat bo'lib, har bir bob muayyan axloqiy, ma'naviy yoki ijtimoiy muammoni yoritishga bag'ishlangan. Navoiy har bir masalani quruq pand-nasihat shaklida emas, balki badiiy hikoyatlar, ramziy obrazlar va hayotiy misollar orqali ifodalaydi. Bu esa asarning ta'sirchanligini yanada oshiradi. "Hayrat ul-abror" insonni komillikka yetaklovchi axloqiy mezonlar tizimini yaratadi.

Asarda ilgari surilgan asosiy g'oyalar — ezgulik, adolat, ilm-ma'rifat, halollik, sabr-toqat, shukronalik va insonparvarlik kabi tushunchalar bugungi zamon uchun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Shu bois mazkur asarni ta'lim jarayonida o'rganish o'quvchilarning nafaqat adabiy bilimlarini, balki ma'naviy dunyoqarashini ham shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, "Hayrat ul-abror" asari o'quvchilarni hayotiy qadriyatlar haqida mulohaza yuritishga undaydi.

Asardagi axloqiy qarashlar o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat, adolatparvarlik va insoniylik fazilatlarini tarbiyalaydi. Shu jihatdan doston adabiyot fanining tarbiyaviy salohiyatini to'laonli namoyon etuvchi muhim manba hisoblanadi.

2. Asarni o'rganishda tahlil metodlaridan foydalanish

Mumtoz adabiyot namunalarini, xususan "Hayrat ul-abror" dostonini o'rganish jarayoni murakkab metodik yondashuvni talab qiladi. Asarning til jihatdan murakkabligi, ramziy ifodalarga boyligi va falsafiy chuqurligi o'quvchilar uchun muayyan qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Shu bois ta'lim jarayonida tahlil metodlaridan tizimli va maqsadli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

2.1. Mazmuniy tahlil metodi

Mazmuniy tahlil asarning har bir bobini mazmunan sharhlashga asoslanadi. Ushbu metod orqali o'quvchilar bobda ko'tarilgan asosiy muammo, muallifning unga munosabati va umumiy xulosani aniqlaydilar. Mazmuniy tahlil o'quvchilarda matn bilan ishlash, asosiy fikrni ajratib olish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Mazmuniy tahlil jarayonida o'qituvchi savol-javob usulidan keng foydalanishi mumkin.

Masalan, "Mazkur bobda qanday muammo ko'tarilgan?", "Muallif bu masalaga qanday munosabat bildiradi?" kabi savollar o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi.

2.2. Badiiy tahlil: tasvir vositalari, ramz va timsollarni aniqlash

"Hayrat ul-abror" dostonida badiiy tasvir vositalari alohida o'rin egallaydi. Navoiy tashbeh, istiora, kinoya, mubolag'a, tazod kabi san'at turlaridan mahorat bilan foydalangan.

Ushbu vositalar asarning estetik qiymatini oshirib, uning mazmunini yanada chuqurlashtiradi.

Ramz va timsollarni aniqlash badiiy tahlilning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Masalan, nur va zulmat, shoh va gado, ilm va jaholat kabi timsollar orqali muallif inson hayotidagi qarama-qarshiliklarni badiiy shaklda ifodalaydi. O'quvchilar ushbu ramzlarni tahlil qilish orqali Navoiy dunyoqarashi va falsafiy qarashlarini anglay boshlaydilar.

Badiiy tahlil jarayonida jadval, klaster va grafik organayzerlardan foydalanish samarali natija beradi. Bu esa o'quvchilarning adabiy-estetik tafakkurini rivojlantiradi.

2.3. Qiyosiy tahlil metodi

Qiyosiy tahlil asardagi g'oyalarni boshqa mumtoz asarlar bilan solishtirishga asoslanadi.

Ushbu metod orqali o'quvchilar adabiy jarayonning uzviyligini anglaydilar. Masalan, "Hayrat ul-abror"dagi axloqiy qarashlarni Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asaridagi g'oyalar bilan qiyoslash mumkin.

Qiyosiy tahlil o'quvchilarda tarixiy-adabiy tafakkurni shakllantirib, adabiy merosga nisbatan hurmat tuyg'usini kuchaytiradi. Shuningdek, ushbu metod Navoiy ijodining o'ziga xosligini ochib berishga xizmat qiladi.

2.4. G'oyaviy tahlil metodi

G'oyaviy tahlil asarda ilgari surilgan axloqiy va falsafiy g'oyalarni aniqlashga qaratilgan. "Hayrat ul-abror"da inson kamoloti, adolat, ilm va ma'rifat masalalari markaziy o'rinni egallaydi. G'oyaviy tahlil orqali o'quvchilar ushbu tushunchalarning hayotiy ahamiyatini anglaydilar.

Mazkur metod o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada adabiy asar o'quvchi uchun faqat tarixiy yodgorlik emas, balki hayotiy qo'llanma sifatida namoyon bo'ladi.

3. Interfaol metodlar asosida "Hayrat ul-abror"ni o'qitish

Zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. "Hayrat ul-abror" kabi murakkab asarni o'rganishda ushbu metodlar o'quvchilarning faolligini oshirib, dars samaradorligini ta'minlaydi.

3.1. "Aqliy hujum" metodi

"Aqliy hujum" metodi o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi. Dars davomida o'qituvchi asardagi muayyan g'oya yuzasidan savol tashlab, o'quvchilarning erkin fikr bildirishiga sharoit yaratadi. Bu usul o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmasini shakllantiradi.

3.2. "Munozara" metodi

Munozara metodi asardagi axloqiy masalalarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

O'quvchilar o'z fikrlarini asoslab, qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni tahlil qiladilar. Bu jarayon nutq madaniyati va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3.3. "Klaster" metodi

Klaster metodi asarning asosiy g'oyalarini tizimlashtirishga xizmat qiladi. O'quvchilar g'oyalar o'rtasidagi bog'liqlikni grafik shaklda ifodalaydilar. Bu metod murakkab ma'lumotlarni oson o'zlashtirishga yordam beradi.

3.4. "B-B-B" texnologiyasi

"Bilaman – Bilmoqchiman – Bildim" texnologiyasi o'quvchilarning bilimlarini faollashtirish va mustahkamlashda samarali hisoblanadi. Ushbu metod o'quvchilarning o'z bilimlariga tanqidiy yondashuvini shakllantiradi.

4. Tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish

"Hayrat ul-abror" dostoni adabiyot fanining tarbiyaviy imkoniyatlarini keng namoyon etadi. Asardagi pand-nasihatlar va ibratli hikoyatlar orqali o'quvchilarda halollik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, adolatparvarlik va vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarni shakllantirish mumkin.

Doston o'quvchilarni jamiyatda faol va mas'uliyatli shaxs bo'lib yetishishga undaydi.

Ushbu jihat mazkur asarni ta'lim jarayonida o'rganishning tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

5. Zamonaviy innovatsion metodlar asosida "Hayrat ul-abror"ni o'qitish

Zamonaviy ta'lim jarayonida an'anaviy tahlil metodlari bilan bir qatorda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. "Hayrat ul-abror" kabi axloqiy-falsafiy asarni o'qitishda ushbu metodlar ayniqsa samarali hisoblanadi.

5.1. "Keys-stadi" (Case study) metodi

"Keys-stadi" metodi real yoki badiiy hayotiy vaziyatni tahlil qilishga asoslanadi. Ushbu metod orqali o'quvchilar muammoli vaziyatga mustaqil yechim topishga o'rganadilar.

Misol:

"Hayrat ul-abror"dagi adolatli podshoh va zolim amaldor haqidagi hikoya asosida quyidagi savol beriladi:

"Agar siz podshoh o'rnida bo'lsangiz, adolatni tiklash uchun yana qanday choralar ko'rgan bo'lardingiz?"

Bu metod o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammo yechish va ijtimoiy mas'uliyat ko'nikmalarini rivojlantiradi.

5.2. "Rolga kirish" (Role play) metodi

Rolga kirish metodi o'quvchilarning badiiy asarni chuqurroq his etishiga xizmat qiladi.

O'quvchilar asardagi qahramonlar rolini ijro etish orqali ularning ichki kechinmalarini anglaydilar.

Misol:

O'quvchilar podshoh, zolim amaldor va kambag'al kishi rollariga bo'linadi. Har bir guruh o'z obrazining harakatini va fikrini himoya qiladi.

Natijada o'quvchilar adolat va zulm tushunchalarini faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham anglaydilar.

5.3. "Fishbone" (Baliq skeleti) metodi

Ushbu metod muammo va uning sabab-oqibatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Grafik shakl orqali fikrlar tizimlashtiriladi.

Misol:

Markaziy muammo sifatida "Jamiyatda adolatning buzilishi" belgilanadi.

Sabablar:

- mansabni suiiste'mol qilish
- halollikning yo'qligi
- qonun ustuvorligiga amal qilmaslik

Oqibatlar:

- xalq noroziligi
- ijtimoiy tengsizlik
- ma'naviy tanazzul

Bu metod "Hayrat ul-abror"dagi g'oyalarni mantiqiy tahlil qilishga yordam beradi.

5.4. "Insert" metodi

Insert metodi matn bilan ishlash jarayonida o'quvchining faolligini oshiradi. O'quvchilar matnni o'qish jarayonida belgilar orqali o'z munosabatini bildiradilar.

Misol:

- bilgan ma'lumot
- yangi ma'lumot
- tushunarsiz joy
- qiziqarli fikr

Bu metod orqali "Hayrat ul-abror" matni chuqurroq o'zlashtiriladi va o'quvchilarning tahliliy o'qish malakasi rivojlanadi.

5.5. "Konseptual xarita" metodi

Konseptual xarita asardagi asosiy tushunchalarni o'zaro bog'lab o'rganishga yordam beradi.

Misol:

Markazda — "Kamil inson"

Atrofida:

- adolat
- ilm
- sabr
- halollik
- shukronalik

Bu metod "Hayrat ul-abror"ning asosiy g'oyalarini umumlashtirish va mustahkamlashda samarali hisoblanadi.

Xulosa o'rnida

Yuqoridagi innovatsion metodlar “Hayrat ul-abror” dostonini o‘qitishda o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va asarning tarbiyaviy ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Natijada doston o‘quvchi ongida faqat adabiy asar sifatida emas, balki hayotiy qadriyatlar manbai sifatida shakllanadi.

XULOSA

Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostoni o‘zbek mumtoz adabiyotining bebaho durdonalaridan biri bo‘lib, u nafaqat badiiy-estetik jihatdan, balki axloqiy-falsafiy mazmuni bilan ham alohida ahamiyatga ega. Mazkur asarni ta‘lim jarayonida tahlil qilib o‘rganish o‘quvchilarning adabiy tafakkurini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda yuksak ma‘naviy fazilatlarni tarbiyalashda muhim pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida “Hayrat ul-abror” asarini o‘rganishda mazmuniy, badiiy, qiyosiy va g‘oyaviy tahlil metodlaridan kompleks foydalanish yuqori samaradorlik berishi aniqlandi. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilar asarning ichki mazmunini chuqur anglash, ramz va timsollarning ma‘nosini ochib berish, shuningdek, mumtoz adabiyotdagi g‘oyalar uzviyligini tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Natijada adabiy asar faqat nazariy bilim manbai emas, balki hayotiy tajriba va axloqiy saboqlar majmuasi sifatida qabul qilinadi.

Interfaol metodlar — “Aqliy hujum”, “Munozara”, “Klaster”, “B-B-B” texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirib, ta‘lim samaradorligini ta‘minlaydi. Bu metodlar o‘quvchilarning erkin fikr bildirish, muloqot qilish va o‘z nuqtayi nazarini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar mumtoz adabiy merosni bugungi yoshlar uchun tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazish imkonini beradi.

“Hayrat ul-abror” dostonining tarbiyaviy ahamiyati alohida e‘tiborga loyiq bo‘lib, asardagi pand-nasihatlar va ibratli hikoyatlar orqali o‘quvchilarda halollik, adolatparvarlik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi insoniy fazilatlarni shakllantirish mumkin. Bu jihat adabiyot fanining nafaqat bilim beruvchi, balki shaxs kamolotini ta‘minlovchi muhim vosita ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” asarini tahlil qilib o‘rganish metodikasini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish va ta‘lim jarayonida tizimli qo‘llash bugungi adabiyot ta‘limining dolzarb vazifalaridan biridir.

Mazkur yondashuv yosh avlodning ma‘naviy kamolotini ta‘minlash, mumtoz adabiyotga bo‘lgan qiziqishini oshirish hamda komil insonni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy A. **Xamsa**. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2011.
2. Navoiy A. **Hayrat ul-abror**. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2014.
3. Karimov I. A. **Yuksak ma‘naviyat — yengilmas kuch**. — Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
4. Quronov D. **Adabiyotshunoslik asoslari**. — Toshkent: Akademnashr, 2015.
5. Yo‘ldoshev J. G. **Adabiyot o‘qitish metodikasi**. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
6. Is‘hoqov M. **Mumtoz adabiyot tahlili**. — Toshkent: Fan, 2016.
7. Rahmonov N. **O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi**. — Toshkent: Sharq, 2018.
8. Fitrat A. **Adabiyot qoidalari**. — Toshkent: Akademnashr, 2013.
9. Sa‘diy Sheroziy. **Guliston**. — Toshkent: Sharq, 2009.

10. Yusuf Xos Hojib. **Qutadg‘u bilig**. — Toshkent: Fan, 2011.
11. Abdug‘afurov A. **Alisher Navoiy ijodining falsafiy asoslari**. — Toshkent: Universitet, 2017.
12. Jo‘raev O. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar**. — Toshkent: Innovatsiya, 2021.
13. To‘xtasinov M. **Interfaol ta‘lim metodlari**. — Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
14. Jalolov J. **Ta‘lim jarayonida interfaol metodlar**. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
15. Xudoyberganov B. **Adabiyot darslarida tarbiyaviy ishlar**. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018.